

BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA İNSAN-DOĞA DİYALEKTİĞİ

Mustafa İLBOĞA*

Hasan Hüseyin AYGÜL**

Özet

Yaşanılan yüzyılın en büyük sosyal sorunlarından birisi, insanların ve toplumların birbirlerine karşı geliştirdiği olumsuz zihinsel yönelimler ve yönelimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan birlikte yaşama kültürünün zarar görmüş olmasıdır. Yaşanılan diğer bir sorun ise insanın doğaya karşı yüzyıllardan beri geliştirdiği bilinç ve bu bilincin neden olduğu doğal tahribat ve insanın doğa ile olan birlikteliğinin zarar görmüş yapısıdır.

Doğaya ve birlikte yaşama kültürüne zarar veren her iki sorun, temelde birlikte yaşama kültürünün dejenere olmuş aktüel durumunu yansıtmaktadır. Yalnızca sosyal bir varlık olarak değil, aynı zamanda doğal ve doğaya ait bir varlık olarak insan, bütüncül bir bakış açısıyla birlikte, yaşama diyalektiğini zorunlu olarak doğa ile paralel başlangıçlara dayandırmak zorundadır. Sunulan bu bakış açısı çerçevesinde çalışmamızın amacı, insanın doğa ile olan ilişkisinin gerekçelendirilmiş yapısını, birlikte yaşama kültürü bağlamında alarak, doğayı dikkate alan bir ahlakı insan yaşamına hâkim kılacak yeni düşünsel başlangıçlar önermektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Doğa, Kültür, Ahlak, Birlikte Yaşama.

Abstract

One of the biggest social problems of this century is the corruption of the culture of living together as a result of people's and societies' negative mental attitudes towards each other. Another present problem stems from the consciousness of mankind towards nature over the centuries and its destruction on nature as a result of which the unity of mankind with nature has been damaged.

These two problems that damage the culture of living together and nature reflect the actual situation of the degenerated culture of living together in principle. With a holistic understanding, mankind, not only as a natural social being but also as a being belongs to nature, has to base the dialectic of living necessarily on the beginnings that are parallel to nature. Within the framework of the presented point of view, the aim of the study is to propose new intellectual beginnings for a morality to be dominated in the human life that take the nature into consideration, by explaining the justified relation of mankind with nature in terms of the culture of living together.

Key Words: Mankind, Nature, Culture, Morality, Living Together

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, milboga@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hasanaygul@sdu.edu.tr

1.Giriş

"Bireyleri bir arada tutan güç nedir?" sorusu her zaman önemini koruyan bir niteliğe sahip olmuştur. Geçmişten günümüze çeşitli disiplinlerdeki düşünürler bu soruya cevap aramışlar ve bu çerçevede çeşitli tezler ortaya koymuşlardır. Söz konusu durum modern toplumda milliyetçilik politikalarıyla yeni bir boyut kazanırken, bireyleri bir arada tutan güçler; dinsel, kültürel ve ideolojik birliktelikler olarak güçlü bir biçimde vurgulanmaya başlamıştır. Ancak bu yapaylık, çizilen yapay sınırlarla birlikte zamanla "çok kültürlülük" gibi bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bugün ise "kozmpolitanizm" yani "dünya vatandaşlığı" tartışmaları bir önceki yüzyılın belirleyici ideolojilerden olan milliyetçiliğin yerini almış durumdadır. 'Öteki' ile olan ilişkimizi sorgulayan "dünya vatandaşlığı" kavramının belirsiz sınırlılıkları ve göreceliliği, günümüz toplumlarındaki bireyler arasındaki hoşgörüsüzlüğü, hırsı, nefreti, çatışmayı vb. olumsuzlukları giderecek gibi görünmemektedir.

Bu anlamda mevcut toplumsal yapılar arasında dinsel, kültürel ve ideolojik birliktelikler oluşturabilmek için ortaya atılan kavramlar söz konusu olumsuzlukları gidermede yetersiz kalmakta; kimi zaman birlikte yaşama kültürünün oluşmasının önündeki en büyük engellerden biri haline dönüşebilmekte ve sorunların ana kaynağı durumuna gelebilmektedir. Birlikte yaşama kültürünün oluşmasının imkânı üzerine düşünme ve bunun ilkelerinin hangi temellere dayandırılacağı sorusu, bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

İnsan-insan birlikteliği üzerine oluşturulan tezler, sunmuş olduğu tüm alternatif önerileriyle mevcut sorunların çözümünde kısır kalışının nedenlerini, kendi kurgusal temellerinde aramak mecburiyetindedir. İnsanı merkeze alan düşünsel çabalar, neticede önerdiği çözümlerden daha fazla problem üretmeye, kaçınılmaz olarak gebe kalacaktır. Birlikte yaşama olgusu her ne kadar özne olarak insanı merkeze alsada; bu konunun objesi olarak insan, doğayla sürekli olarak iletişim halindedir. İnsanın doğayla olan iletişiminin sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesi için birlikte yaşama kültürünün toplumsal temellere (insan-insan ilişkisi) oturtulmasından ziyade, insan-doğa temelli olarak yeniden inşa edilmesi bir gereklilik olarak öne sürülmektedir. Sözü edilen durum insan-insan ilişkisinin ikinci plana atılmasından ziyade, insan-doğa ilişkisinin öncelenmesi anlamını taşımaktadır.

İnsan-doğa ilişkisinin öncelenmesinin gerekçesi ise kaynağını mevcut problemlerden almaktadır. Bu doğrultuda birlikte yaşama, her şeyden önce kendisiyle birlikte yaşanılacak "öteki"nden önce, birlikte yaşanılacak mekâna yapılacak vurguya dayanır. Bizler, öteki ile boş bir uzayda değil, aynı şartlarda belirli bir mekânda, bir doğa içerisinde, dolayısıyla yeryüzünde yaşarız. Buradan hareketle birlikte yaşama konusunda öncelenmesi gereken "temel", doğanın kendisi olmaktadır.

Daha önceki tartışmalara ilaveten insan-insan eksenli düşünce çabalarına alternatif olarak, insan-doğa merkezli birlikte yaşama kültürünün yeniden inşası üzerine düşünmek, mevcut problemlere daha kalıcı çözümler sunma potansiyeline sahiptir. Çünkü birlikte yaşama kültürü ile ilgili sorunlar ne çok kültürlülük kavramıyla ne de kozmpolitanizm kavramıyla aşılamayacağı, aksine bu tür bakış açılarının gelecekte, doğanın taşıma kapasitesi nedeniyle, birlikte yaşama kültürünün iflası ile sonuçlanabileceği öngörülmektedir. Buna karşın birlikte yaşama kültürünün teorik arka planının daha sağlam ve sürdürülebilir bir zemin üzerinde yürütülmesi için bireyin tekrar doğaya dönmesi, insan-doğa diyalektiğinin tekrar sağlanıp, doğanın araçsallaştırılmasının ötesinde kutsanmasının ve saygınlığının sağlanmasının gerekliliği söz konusudur. Bu nedenle doğa, kendisi de bir doğa varlığı olan insan için iyi bir başlangıç noktasıdır.

Bu çalışmayla biz, insanı merkeze alan bilincin ortaya çıkardığı doğa sorunlarının ve bu zihniyetin birlikte yaşama kültürüne verdiği olumsuz sonuçların kaynağına işaret edeceğiz. Bu çerçevede felsefi bir temelden hareketle, genelde insan-doğa ilişkisine, özelde ise insanın doğaya ait bir varlık olduğu düşüncesine vurgu yapılacaktır. Zira bu temel sahip olduğu güçlü statik yapısı nedeniyle daha kalıcı, sorunlara olan yaklaşımında daha tutarlı ve daha az çelişki

doğurabilecek kabiliyettir. Bu nedenle birlikte yaşama kültürünün oluşumunun önündeki engeller her şeyden önce insan-doğa diyalektiğinin yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. Söz konusu bakış açısının geçerliliği ise insanın doğayla ilişkisinin ahlaki bir boyut kazanması ve bunun yansımalarının da insan-insan ilişkilerine aktarılmasıyla mümkündür. Dolayısıyla tartışma yalnızca birlikte yaşama kültürü sınırları içerisinde değil, aynı zamanda ahlaki bir zemine oturmak zorundadır.

2.Doğa Algısının Tarihsel Dönüşümü

Doğa ile insanın zorunlu birlikteliği varoluşsal bir gerekliliktir. Keza, bilinen evrende insanoğlunun yaşamını sürdürebileceği başka bir “mekân” bulunmamaktadır. Öte yandan doğanın böyle bir zorunluluğu da yoktur. Çünkü doğa tek başına kendi yaşamsal döngüsünü gerçekleştirebilmektedir. Öyle ki, 14 milyar yaşındaki dünyada, insanoğlunun geçmişinin henüz çok yeni oluşu, doğanın bize değil bizim doğaya olan ihtiyacımızın en açık göstergesidir. Bu doğrultuda, en basit ifadeyle, insan bir “doğa” içerisinde doğar, orada beslenir ve büyür, orada birliktelikler oluşturur ve yine orada kültürünü ve medeniyetini inşa eder.

Yukarıda ifade edilen zorunlu gerekçeler sebebiyle insanoğlu, meydana getirdiği tüm tarihsel ve toplumsal birikimini tarihsel bir çizgi içerisinde günümüze taşımıştır. Bu birikim ve aktarımların tamamı ise, yine zorunlu olarak, “doğa” denilen mekân içerisinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda doğa, hem uygarlıkların üzerinde yükseldiği fiziksel bir yapı, hem de toplumların kendilerini gerçekleştirdiği, ruhsal olarak beslendiği ve imkânlarından yararlandığı bütünü kendisidir. Ancak insanoğlunun doğa üzerindeki tasarrufu tarihsel dönemlere göre farklıklar göstermiştir.

Tarihin ilk dönemlerinde insanın doğa üzerindeki tasarrufu iki yönlüdür. Bir yönüyle içselleştirilen¹ bir doğa algısı söz konusudur. Yani doğa, insan için bir yaşam kaynağıdır. Bu çerçevede insan, kendini diğer yaşam formlarıyla birlikte daha büyük bir bütünü parçası olarak görür. Öte yandan dışsallaştırılan bir doğa algısı da vardır. Bu noktada doğa sadece içerisinde yaşanan bir nesnel bütünü değildir, aynı zamanda bir “anlam”a da sahip olan, inancın eşlik ettiği, korkuyla karışık saygı duyulan ve kutsallık atfedilen özel bir konuma yükseltilir.

Tarihi süreç içerisinde içselleştirilen ve dışsallaştırılan doğa algıları zamanla dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün ilk somut örneklerini ilkçağ felsefesinde görmek mümkündür. İlkçağ felsefelerinde ortaya konulan görüş, daha önceki dönemde olduğu gibi doğayı önceleyen, yani doğayı merkeze alan bir algı biçimidir. Buna göre ilkçağ felsefesinde doğa özellikle anlaşılmaya çalışılan bir bütündür. Saygı duyulan, kutsallaştırılan ve inanç merkezli olarak yaklaşılan doğanın ne’liği konusu, felsefi bir çabayla bütünleşerek doğanın en temel ilkelerini anlama çabasına dönüşmüştür. Bir bakıma insanoğlunun doğayı keşfetme dürtüsü, evrenin en temel ilkelerini bulma dürtüsüne evrilmiştir. Bu anlamda ilkçağ felsefelerini, içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış doğa algılarının bir sentezi olarak yorumlamak ve herkes için geçerli “nesnel doğa algısına dönüşüm”ü gerçekleştirme çabası olarak görmek mümkündür.

Felsefi alandaki düşünsel geleneğin toplumsal realiteye yansımalarıyla insan, doğa ile bütünleşmiş ve doğanın bir parçası olarak mevcudiyetini sürdürme amacını gütmüştür. İnsanın inanca yer açan ruhsal dünyasında doğanın aldığı özel konum, içsel bir bağlılığın

¹ Burada kullanılan “içselleşme” ve “dışsallaşma” kavramları, Peter Berger’den esinlenerek aktarılmıştır. Ona göre “her insan topluluğu bir dünya-kurma girişimidir.” (Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s.37.) Bu bakımdan “gerçeklik, sosyal olarak inşa edilmiştir...” (Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.3.) Sosyal gerçekliği oluşturan diyalektik süreç ise üç adımdan oluşmaktadır: Dışsallaşma, nesnelleşme ve içselleşme.

yanında doğaya karşı duyulan saygının da oluşmasına ve onunla var olduğu kabul edilen ortak bir zemine de neden olmuştur. Fiziksel olarak zaten doğanın bir parçası olan insan, kendisini ruhsal olarak da doğaya ait görmüştür. Bu sebepten dolayı inançla karışık bir halde toplumsal vicdanda anlam bulan doğa, toplum tarafından sahip olunmak istenilen bir meta olarak değil, ait olunan bütün olarak anlaşılmıştır.²

Gelinen noktada doğa, artık yalnızca inancın konusu değil, aynı zamanda felsefi bir bilginin de konusu olmuştur. Fakat toplumların sahip oldukları inançlarının değişmesi, zamanla farklı dinlerin ortaya çıkması, teknolojinin ilerlemesi ve felsefi bilginin gelişmesiyle, doğayı algılayış biçimi de farklılaşmıştır. İnanç temelleri kaybolmayan doğa algısı, Ortaçağ boyunca da devam etmiş olmasına rağmen sonraki yüzyıllardaki dönüşümün, düşünsel temelleri kurulmuştur. Aynı anda inancı da kapsayan doğayı bilimsel algılayış biçimi Aristoteles ve Kilise ekseninde dayanağını bulmuştur.³ Bilimsel birikimin sonucunda ortaya çıkan, felsefeden ve inançtan soyutlanan yeni bilimsel alanlarla birlikte ise doğa, bir inceleme nesnesi olarak ele alınmaya başlanmıştır. Doğa üzerine artan ve gittikçe biriken bilgi, doğaya olan felsefi bakış açısını teknik bir bakış açısına dönüştürerek, doğaya olan hâkimiyet duygusunu ve bunun mümkün olup olmayacağı sorusunu zihinlerde uyandırmıştır. Bu noktadan sonra ise dönüşüm artık kaçınılmaz hale gelmiştir.

On yedinci yüzyılda, modern bilimin gelişmeye başlamasıyla birlikte insan, kendi gücünün ve yapabileceklerinin sınırlarını görmüştür. Modern bilimin babası olarak kabul edilen Francis Bacon'ın bilimsel yöntem anlayışı -tümevarım metodu- geleneksel düşünce yapısının yavaş yavaş yıkılmasını sağlamıştır. Bu süreç beraberinde bilimin doğayı ele alış biçiminin değişmesine, amaçların farklılaşmasına ve var olan olgunun (doğanın) yeni bir zihinsel tutumla ele alınmasına neden olmuştur. Doğanın bir olgu olarak ele alınıp incelenebileceği, üzerinde deney ve gözleme dayalı olarak ampirik çalışmalar yapılabileceği görüşü, bu dönemin en yaygın kabulüdür.⁴ Örneğin Bacon'a göre, "insan, Doğa'nın yardımcısı ve yorumlayıcısıdır. İnsan ancak doğanın üzerinde çalışarak ve doğayı gözlemleyerek onun düzenini kavradığı ölçüde eylemde bulunabilir ve olup biteni anlayabilir. Bunun dışında ne bilgisi, ne de gücü vardır."⁵ Yine ona göre "bugün doğaya yalnız düşüncede hükmediyoruz ve onun boyunduruğu altındayız; oysa buluşlarımızda kendimizi doğanın ellerine bırakırsak ona uygulamada da hükmedebiliriz."⁶ Söz konusu ifade bile algı farklılaşmasının başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

On yedinci yüzyılda inançtan arındırılmış bir inceleme nesnesi olarak ele alınan doğa, anlaşılmaya çalışılan bir konu olmanın ötesinde, pragmatik "anlam"lara da sahip olmaya başlamıştır. Aynı dönemde Descartes "tümdengelim" metodunu savunmuştur. Teknik anlamda parçaların bütünden daha önemli ve birincil olduğu kaygısının yanında, felsefi anlamda da bireyin, dolayısıyla da insanın önemli ve birincil konumda olması düşüncesi giderek yaygınlık kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da bizler, doğa ile "...bir arada nasıl ortaklaşa ve işbirliği içerisinde yaşanılacağını unutmamız."⁷ Bütünün kendisinin parçalara ayrılarak incelenme fikrinin yanında, Descartes ile birlikte aklın yüceleştirilmesi ve insanın merkezi bir konuma çekilmesi daha sonraki dönemlerde yeni bir yöntem anlayışına zemin hazırlamıştır.

² Eser Coşkun, *Düş Zamanı- En Eski Doğa ve Evren Anlayışı*, Pera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.32.

³ Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. M. Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.53.

⁴ Capra, a.g.e., s.56-57.

⁵ Francis Bacon, *Novum Organum*, Aktaran: George Thomson, *İnsanın Özü*, Çev. Celal Üster, Payel Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 1998, s.94.

⁶ Francis Bacon, *In Praise of Human Knowledge*, Aktaran: Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.20.

⁷ Capra, a.g.e., s.38.

Newton'un yaklaşımı ise Descartes ve Bacon'un yöntemlerini bir araya getirmiş, önce bilime ve sonrasında teknolojiye yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Akla ve araştırmaya dayalı bilimsel yöntemlerin Newton mekaniğinde bir senteze ulaşması, bilimsel ve düşünsel anlamda paradigma değişmesine neden olmuştur. İlkçağ felsefesi ile başlayan organik dünya algısı, yerini mekanik bir dünya algısına bırakmıştır. Gözlem ve deneyle başlayıp matematiksel bir yapıya dönüşen bu yöntem değişikliği, doğayı kullanma ve ona hükmetme mantığının gelişmesine de ortam hazırlamıştır.

Son tahlilde, modern bilim farklı bir boyut kazanmış ve bilimsel gelişmeler hızlanmıştır. Düşünsel temelleri oluşan bugünün modern dünyasının ortaya çıkması için teknolojik gelişmelerin meydana gelmesi ve makinenin gücünün bu düşünsel arka plana hizmet etmesi yeterli olmuştur. İnsan ve doğa arasındaki diyalektiğin bozulma sürecinin düşünsel temelleri atıldıktan sonra, doğa söz konusu edildiğinde, temel amaçlarda sapmalar da meydana gelmiştir.

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde var olan durum, aklın öncülüğünde, bilim ve teknolojinin ışığında tarihe yön vermiştir. Aydınlanma çağı olarak nitelendirilen bu yüzyıl, geleneksel kabullerin bir kenara bırakılarak, aklın temel kriter olarak kabulüne neden olmuş, bilimsel anlamda ise ampirizmin yüceltilerek, deneye ve gözleme önem verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bizi en doğru geleceğe götürecek olan "akıl", teknolojinin aracılığıyla insanlığa pek çok yeni icatlar sunmuştur. İnsan yaşamını kolaylaştıran teknolojik gelişmeler toplumların da alışlagelen düzenini ve bilincini değiştirmiştir. Fakat tüm bu ilerlemelerin üzerinde yükseldiği olgusal bir gerçeklik olarak doğa, insanın yeryüzündeki ilerlemesiyle aynı paralelde ilerlemeyerek, hızla tüketilmiştir.

Batı'da ortaya çıkan söz konusu değişimler, "modernleşme" olarak ifade edilen bir süreçle birlikte, dünyanın dört bir tarafına yayılan toplumsal bir gerçekliği de meydana getirmiştir.⁸ Modernleşme sürecinin girdabına takılan birçok millet, kaçınılmaz bir son olarak gördükleri bu süreci taklit etmeye başlamışlardır. Fiziksel bilimlerde gerçekleşen devrimler, sanayileşmeyi meydana getirmiş, bu süreç ise işbölümü ve uzmanlaşmayı ortaya çıkarmıştır. İnsanları yerlerinden eden demografik bir altüst oluş; insanların, atalarının topraklarını, onların bilgi ve deneyimlerini bir kenara iterek, kentlere göç etmesine neden olmuştur. Kentlerin cazibesine kapılan birçok kişi, makinelerin dişlileri arasında sıkışıp kalmış, kendi doğasına yabancılaşan ve yoksullaşan insan; çarpık yapılaşma, sömürü ve güvensizlik içinde kaybolmuştur. Çok parçalı ulus-devletlerin yıllarca süren savaşlar sonucunda çizilen yapay sınırları, toplumların birlikte yaşama kültürüne geçici bir kalkan vazifesi görmüştür. Gelişmiş bir pazar ekonomisi sistemiyle birbirine bağlanan ve fırsat eşitliği ilkesine göre düzenlenen toplumsal yapı da, "toplumsal sözleşmenin" temelini oluşturmuştur. Kitle iletişim araçları ise böylesine karmaşık ve girift yapı içinde, insanlar ve toplumlar arasındaki bağlantıyı sağlamlaştıran mekanizmalar olarak öne çıkmıştır. İnsanoğlunun bilim ve teknolojik alandaki ilerlemesi hiç hız kesmeden, "tarihin çizgisel ilerleyişi" anlayışı çerçevesinde devam etmiştir. Ancak birçok kimse, II. Dünya Savaşı'na kadar bu sürecin yıkıcı bir güce dönüşebildiğini fark edememiştir.¹⁰

Doğa da bu süreç içerisinde hiç görülmediği kadar insan tarafından sömürülmüş ve tahrip edilmiştir. İnsanın doğaya karşı hissettiği bugünkü aktüel farkındalık, gerçekte

⁸ Bkz. Capra, *a.g.e.*, s.46, 54, 64, 66. Newton mekaniğinin etkileri ve gelişimi için bkz. Sabri Şatır, *Başlangıçta Bilgisizlik ve Korku Vardı*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.328 vd.

⁹ Modernizmin bir olgu olarak dünya ölçeğinde kabul edilebilir bir gerçek olmasında sömürgecilik faaliyetlerinin etkisi olmuştur. "Sömürgeciliğin başat öğelerinden biri de, dünyanın birleşme sürecini başlatmış olmasıdır." Bkz. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.573.

¹⁰ Max Horkheimer'a göre "doğadaki ve toplumdaki anlam içermeyen gerçekliğin aynası olarak bilim, tatminsiz kitleleri ve düşünen bireyi, tehlikeli ve ümitsiz bir duruma terk etmiştir..." Max Horkheimer, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.291.

yaşanmış tecrübelerin ve ödenen bedellerin üzerinde yükselmiştir. Sözü ettiğimiz algı farklılığı, bilim ve tekniğin tarihsel süreci ile doğru orantılı olarak gelişmiştir. Öyle ki, söz konusu ilerleme, doğa üzerinde acımasız insani tasarrufu beraberinde getirmiştir. Tekniğin gittikçe ilerleyerek müthiş bir güce dönüşmesi,¹¹ tekniğe dayalı bilginin, insanın hizmetine girmesiyle adeta insanlık, teknolojinin kölesi durumuna düşmüştür. Doğa hakkında edinilen bilginin doğaya hükmetme aracına dönüşmesi, teknik vasıtasıyla realiteye kavuşurken, doğa da buna paralel olarak tekniğin kaba gücüne maruz kalmıştır. Gelişen modern bilimle doğa, azami derecede faydalanılması gereken bir unsur haline gelmiştir. Başka bir deyişle doğa, teknik eliyle sömürünün bir nesnesine dönüşmüştür. Adorno ve Horkheimer'a göre “insanların doğadan öğrenmek istediği şey doğaya ve insanlara tümüyle egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir.”¹²

Bu noktada, modern ile modern öncesi zamanlar arasında en temel ayrım, toplumun kendisini ve doğayı algılama biçiminde saklıdır. Yani kendisini doğaya ait hissetme ve doğa ile bütünleşme arzusu, daha sonraki zamanlarda doğaya hükmetme ve onu dönüştürme arzusuna evrilmiştir. Söz konusu algı farklılığı sonucunda insan-doğa diyalektiği, doğa aleyhine bozulmuştur.

Modern ile modern öncesi dönemler arasında, doğadan yararlanma ve doğayı kullanma biçimi noktasında da çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu değişim süreci modern iktisadi anlayışa bağlı olarak gelişmiştir. Çağdaş iktisadi sistem; üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerine dayanmaktadır. Esas olan üretkenlik, verimlilik ve kârdır. Bu nedenle modern dönemde iktisadi eylem de farklılaşmış, “çalışma erdemi”, “sonsuz sermaye biriktirme hırısı”, “tasarruf bilinci” gibi kapitalist düzenin temelini oluşturan unsurlar kapitalist “ruh”un ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birçok düşünür bu süreçte “homo economicus” kavramsallaştırmalarını kullanmıştır. Söz konusu bakış açısı, modern insanı her koşulda maksimum fayda elde etmeye çalışan, hesapçı ve rasyonel bir birey olarak tanımlamaktadır.¹³

Yukarıda kısaca özetlenen iktisadi gelişmeler, doğanın da metalaşmasına, yani bir tüketim nesnesi olarak görülmesine neden olmuştur. Teknoloji vasıtasıyla doğaya hükmetme ve onu insani çıkarlar doğrultusunda sömürme süreci, modern ekonomik, siyasi, toplumsal ve örgütlenme biçimini kökten değiştirmiştir. Bir zamanlar insan “günü idame ettirmek” için çalışır ve kazanır, ona göre iktisadi tutum ve davranışlar sergilerdi. Yani “geçim düşüncesinden” öteye gitmeyen bir iktisadi anlayış söz konusuydu. Sınırlı bir üretim ve buna bağlı olarak sınırlı bir tüketim vardı. Öte yandan modern öncesi dönemdeki herhangi bir insan için örneğin toprak, ata yadigarı denilip, dört bir tarafını çevirdiği, kutsalla karışık bir saygıyla yaklaştığı bir anlama sahipti. Oysa söz konusu “mülkiyet anlayışı”, modern zamanla birlikte, kâr ve verimlilik unsurları bakımından değerlendirilen ve artık toprağı ilkel ve geleneksel anlamlarından soyutlayarak metalaştırılan bir bakış açısına dönüştü.

Algının merkezi dönüşümünün doğadan insana kayması, doğadan yararlanma ve doğayı kullanma biçimindeki farklılıklar büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Dönüşümün konusu burada yalnızca doğa için değil, aynı zamanda insan için de söz konusu olmuştur. İnsanı merkeze alan felsefelerin oluşturduğu modern toplum, ilkel başlangıçlarıyla kıyaslandığında trajik bir yapıya bürünmüştür. Çünkü bir zamanlar “her şeyin ölçüsü Tanrı'dır” anlayışı ötelenerek; “her şeyin ölçüsü insandır” anlayışına dönüşmüştür. Doğa da

¹¹ Anthony Giddens'a göre modernizm durdurulamaz ve karşı konulamaz bir güçtür. Hintçe “juggernaut-dünyanın efendisi” sözcüğünden yararlanarak böyle bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Bkz. Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s.53.

¹² Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *a.g.e.*, s.20.

¹³ Bkz. Werner Sombart, *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.

bu süreç içerisinde kutsal konumundan arındırılmış, kadim zamanlardan beridir insanlık için taşımış olduğu korkuyla karışık saygıyı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu noktadan itibaren doğa yerine merkeze konulan insan, çıkarları doğrultusunda doğaya müdahale etmenin yollarını aramıştır. Bu noktada “aklın” yüce bir güç olduğuna dair sarsılmaz inanca sarılan insanoğlu, doğayı bir tüketim nesnesi olarak görmüştür. Öyle ki, bilimsel ve teknik ilerlemeye paralel olarak her türlü doğa olayının üstesinden gelinebileceği öngörüsü, yer yer insanlığın bilinen evreni de keşfetme noktasında bir başlangıç noktası olmuş; dünya dışında var olabileceği düşünülen yaşam formlarını araştırma dürtüsünü bile uyandırmıştır.

Doğaya yapılan müdahaleler, doğanın bir tüketim nesnesi olarak görülmesi, daha sonraki dönemlerde bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Doğanın tahribatı, kirliliği ve tüketilmesi neticesinde doğa artık tehlike sinyalleri de vermeye başlamıştır. Burada öncelenen insani çıkarlar doğaya olan ihtiyacı da açık olarak hissettirmiştir. Bozulmuş bir doğal yapı içerisinde sürdürülebilirliğin imkânsızlığının açık hale gelmesinden sonra doğa, modern insanın gözünde yeniden konumlandırılma ihtiyacını belirginleştirilmiştir.

Teknolojinin aldığı modern oluşum karşısında doğanın yeri, insan zihninde bir karara bağlanma noktasına ulaşmıştır. Doğanın bir meta olarak kullanılmasının devam mı edeceği yoksa ona kutsalla karışık bir duyguyla mı yaklaşılacağı sorusu cevabını beklemektedir. Fakat insanlık tecrübesinin bu soruya ulaşmasının uzun bir zaman aldığı da bir gerçektir. Doğanın öncelendiği ve kutsandığı bir yapıdan hareketle başlayan insan etkinliği, ulaştığı son yapıda trajik bir biçimde yeniden başlangıçtaki düşünsel algılarına ve önceliklerine dönmek durumunda kalmaktadır.

3.Sömürülen Doğanın Eleştirisi

İnsan-doğa diyalektiğinin, doğa aleyhine bozulması beraberinde birçok modern problemi ortaya çıkarmıştır. Aklın ve bilimin yol göstericiliğinde doğaya egemen olma arzusu, yaşanan insani acı tecrübelerle küresel bir boyuta ulaşmıştır. Günümüzde yaşanan küresel ısınma, iklim değişikliği, doğal yaşam alanlarının azalması, biyolojik çeşitliliğin giderek tükenmesi, tabiat varlıklarının ve doğal sit alanlarının sınırlarının gün geçtikçe daralması ve biyogüvenlik konularında yaşanan en güncel sıkıntıların tamamı söz konusu durumun en somut göstergeleridir.

İnsanoğlu kendi amaçları doğrultusunda kendisine teknolojik bir dünya yaratmış ve yaratmış olduğu bu dünyaya giderek yabancılaşmıştır.¹⁴ Başka bir açıdan bakıldığında insan, doğanın imkânlarından yararlanarak kendisine yeni bir dünya kurmuştur. Bu dünya, birlikte yaşama kültürünü göz ardı eden bir yaşam biçimidir. Diğerini yok sayan insan, bu algı çerçevesinde doğayı da ötekileştirmiştir. Yüzyılları alan bu dönüşüm karşısında sürekli edilgin konumda olan doğa, sözünü ettiğimiz “gelişmişlik”ten olumsuz olarak etkilenmiştir.

Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı karşısında çaresiz kalan insanoğlu, bilim ve aklın yol göstericiliğine şüpheyle yaklaşmıştır. Bilim çevrelerinde konuyla ilgili olarak Marksist literatürün dışında, ancak yine de söz konusu literatürün argümanlarını da kullanarak eleştirel bir tavırla başta kapitalizm olmak üzere, bu siyasi, sosyoekonomik yapı üzerinde çeşitli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Viyana Okulu ve Frankfurt Okulu çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Frankfurt Okulu temsilcilerine göre aklın araçsallaştırılması veya bilimin insanlığın zararına da olabilecek şekilde kullanılıyor olması, amaç ve araç arasındaki nedensel ilişkilerin bozulmasından ve yer değiştirmesinden kaynaklanmıştır. Aracın amaç karşısında öncelenmesi sorunu başlı başına, doğa üzerindeki sömürüyü meşrulaştırmıştır. Bu meşrulaştırma sebebiyle

¹⁴ Adorno ve Horkheimer'a göre “İnsanlar erklerinin artmasının bedelini, bu erki uyguladıkları nesnelere yabancılaşmakla öderler.” Bkz. Adorno ve Horkheimer, *a.g.e.*, s.26.

doğanın sürekli olarak sömürüye maruz kaldığı, geriletildiği, kirletildiği, daraltıldığı, yok edilmeye çalışıldığı ve tükenmeye mahkûm bir noktaya geldiği iddia edilmiştir. Söz konusu durum karşısında kaybeden yalnızca doğa olmamıştır. Doğanın zarar görüşüyle birlikte insan doğası da dejenere olmuş, oluşturulan yapay düzenlemelerle bozulan insani ilişkiler birlikte yaşama kültürüne zarar vermiştir. Örneğin “doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirir” diyen M. Horkheimer “*Akıl Tutulması*” adlı eserinde, “doğaya egemen olmak için geliştirdiğimiz araçlar arttığı ölçüde, bir sağ kalma koşulu olarak bu araçlara hizmet etme zorunluluğumuz da artmaktadır” demektedir. Yine ona göre, “doğa, akıl tarafından konulmuş bir amacı ve dolayısıyla hiçbir sınırı olmayan mutlak sömürünün nesnesidir.” Bu nedenle “doğaya yardım etmenin tek yolu, onun görünüşteki karşıtını, bağımsız düşünceleri zincirlerinden kurtarmaktır.”¹⁵

Horkheimer’in eleştirisi modern dünyanın gelmiş olduğu noktada, “akıl araçsallaştırılmasının” sonuçlarına dairdir. Bu aynı zamanda Marksist literatürde üzerinde sıklıkla durulan kapitalist sömürü düzeninin de bir çıkmazı olarak değinilmektedir. Karl Marx doğanın, toplumsal ve ekonomik önemini tüm yazılarında vurgulamış olmasına rağmen, doğrudan bu konuyla ilgili belli başlı konulara değinmemiştir. Bir örnek vermek gerekirse, ona göre “kapitalist tarımdaki her türlü ilerleme yalnızca emekten değil aynı zamanda topraktan çalma tekniğindeki ilerlemelerden ibarettir.”¹⁶ Yine Marx’a göre “doğa insanın inorganik bedenidir, bizzat insan bedeninin kendisinden başkası doğal(dır). ‘İnsan doğada yaşar’ sözünün anlamı şudur: doğa insanın, eğer ölmek istemiyorsa, sürekli ilişki halinde olması gereken bedenidir. İnsanın fiziksel ve ruhsal hayatını doğayla bağlantılı olması basit olarak şu demektir: doğa, insan doğanın bir parçası olduğu için kendi kendisiyle bağlantılıdır.”¹⁷ F. Engels’in bu konudaki tespitleri de yeni ekolojik paradigmaya katkı sağlar niteliktedir. Ona göre “hayvan, kendi dışındaki doğayı yalnızca kullanmakla yetinir ve yalnızca kendi varlığı aracılığıyla onda değişiklikler yaratır. Oysa insan, doğayı değiştirmekle, onu kendi amaçlarına hizmet eder duruma getirir, onun efendisi olur.”¹⁸

Doğada var olan dengenin insan tarafından göz ardı edilmesi, doğayı kendi amaçları doğrultusunda araçsallaştırması, efendilikten köleliğe doğru bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. İnsanoğlu doğa üzerinde bir hâkimiyet kurma mücadelesine girişirken, kendi geliştirdiği teknolojinin kölesi durumuna düşmüştür.¹⁹ Üstelik bütün bunları doğanın yok olma tehlikesini göze alarak yapmıştır.

Benzer düşünceleri Heidegger’de de bulmak mümkündür. Ona göre, “amaçların izlendiği ve araçların kullanıldığı her yerde, araçsallığın hüküm sürdüğü her yerde, nedensellik hâkimdir.”²⁰ Bu nedensellik ilişkisinin doğa aleyhine geliştiğini belirtebiliriz. Heideggerci anlamda, insan, doğanın mevcut yapısından “sorumlu”dur. Zira durumun bugünkü hale gelmesinde insan, nedenler zincirinin gelip son noktaya dayanmasında itkin bir neden olmuştur.²¹ Yaşamın her anında doğal olanı ve doğayı kullanan insan, onu araçsallaştırmış olmanın tinsel sınırına ulaştığında, her şeyin insan ürünü olduğu yanılığısına kapılmıştır. Oysa bu yaratımda doğa her zaman bu üretimin temelinde yer almış, fakat gereken ve hak ettiği önemi hiçbir zaman görememiştir.²²

¹⁵ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, Çev. Orhan Koçak, Metin Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2005, s.120, 122, 144.

¹⁶ Karl Marx, *Das Capital*, Aktaran: Capra, a.g.e., s.233.

¹⁷ Karl Marx, *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*, Aktaran: Capra, a.g.e., s.233.

¹⁸ F. Engels, *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü*, Aktaran: George Thomson, a.g.e., s.21.

¹⁹ Adorno ve Horkheimer’a göre “doğanın dayatmasını onu alt ederek kırmayı amaçlayan ger girişim onun hükmü altına daha çok girerek tahakkümüne maruz kalır.” Bkz. Adorno ve Horkheimer, a.g.e., s.31.

²⁰ Martin Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.46.

²¹ Bkz. Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, s.46-50.

²² Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, s.71.

Doğanın insan eliyle tahrip edilme süreci, bilim ve aklın, teknolojinin dahası modern etiketini alan birçok şeyin sorgulanmasına neden olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında itibaren bu sorgulamanın yönü büyük ölçüde çevre problemlerine yönelmiştir. Çevre konusunda uluslararası adımların bu tarihlerden itibaren atılmaya başlaması tesadüf değildir.

Alain Touraine “*Modernliğin Eleştirisi*” adlı eserinde şunları belirtmektedir: “İlerlemeye güvenimiz kalmadı; zenginleşmenin kendisiyle birlikte demokratikleşme ve mutluluğu getireceğine artık inanmıyoruz. Aklın özgürleştirici imgesinin ardından, karar gücünü tepede yoğunlaştıran bir akılcılaştırmaya ilişkin kaygı verici izle geldi. Gitgide, büyümenin doğanın temel dengelerini yıkmasından, dünya düzeyinde eşitsizlikleri artırmasından, herkese yıpratıcı bir değişiklik yarışını dayatmasından korkuyoruz. Bu endişelerin ardında daha derin bir kuşku belirliyor: Acaba insanlık doğayla olan ittifakını yıkmakla, kendisini geleneksel baskılardan kurtulmuş ve yazgısının efendisi zannettiği bir anda yabancılaşmakla mı meşgul?”²³

Görüldüğü üzere doğa üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi bir yanda doğayı tüketirken diğer yandan da mevcut toplumsal eşitsizliklerin çözümünde herhangi bir pozitif gelişmeyi beraberinde getirmemiştir. Bilim ve aklın, teknolojik gelişmelerin insanlığı mutluluğa erdirmeyeceği çok açıktır. “Bilim, insana, ancak onu dünyanın nesnel yasalarına tabi kıldığı için güç verir. Bu tutum, özellikle, her şeyden önce akılcılaştırma biçiminde tanımlanan bir gelişmede temel rol oynamış ülkeler ve toplumsal kategorilerde karşımıza çıkıyor. Son olarak da, bazıları, özellikle toplumsal düzene inanıyor, yani kazanılan çıkarlara ya da ayrıcalıkların savunulmasına değil de ortak iyiliğin araştırılmasına inanıyor ve çoğu zaman toplumu, doğal kümelerinkini andıran yasalarını keşfetmenin ve o yasalara uymanın gerektiği, doğal, mekanik ya da organik bir sistem olarak algılıyor. Bunların tümü ele alındığında, aralarında, karşılıktan çok ortak noktalar olduğu görülür. Hepsi, aynı zamanda da doğal olan toplumsal bir düzeni yeniden kurmaya ve insanları, akla boyun eğdirme yoluyla dünyayla uyumlu kılmaya çabalar... Ancak bu yanıtların hiçbirisi, aynı zamanda hem bir özgürleşme/kurtuluş, hem de bir tehdit olarak yaşadığımız insanla doğanın ayrışmasını ortadan kaldırmayı başaramaz. Kolektif gücümüz öylesine arttı ki, artık doğayla uyumlu yaşamın ne demek olduğunu bilmiyoruz; beslenmemizden oyunlarımıza, makinalarımıza da dâhil olmak üzere, neredeyse her şey bilim ve tekniğin bir ürünü ve neredeyse hiç kimse, yeni hayırlarını/nimetlerini beklediğimiz bilimsel keşif yarışını durdurmak istemiyor. Aynı zamanda iktidarın her yerde olduğunu ve toplumun hukuku ve ahlaki temel alan kurumlardan çok ekonomik rekabetin gerekleri, planlamacıların programları ya da reklam kampanyaları tarafından yönetildiğini hissediyoruz.”²⁴

4.İnsan-Doğa Diyalektiğinin Bozulmasının Reel Sonuçları

İnsan-doğa diyalektiğinin bozulması, başlıca iki temel problematik alan yaratmıştır: Doğal dengenin alt üst oluşa yönelmesi ve insani ilişkilerin bozulmaya uğraması. Bunlardan ilki doğanın insan tarafından sömürülmesi sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarının insanı tehdit eden bir düzeye ulaşması ve bu durumun küresel ölçekte hissediliyor olmasıdır. İkincisi ise insanoğlunun doğal kaynaklar üzerinden yürütmüş olduğu iktidar mücadelelerinin, insan üzerinde de sömürü düzenini oluşturmasıdır.

Bu noktada ortaya iki tür sömürü biçimi çıkmaktadır. Bunlardan ilki ‘insanın doğayı sömürmesi’dir. Doğanın sömürülmesi sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarının küresel bir boyut kazanmasından sonra, birçok ülkenin de taraf olduğu çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Modern dünyanın işleyişi dikkate alınarak hazırlanan söz konusu yapay yasa ve düzenlemelerle, doğanın yaşamış olduğu tahribat belirli ölçülerde giderilmeye çalışılmıştır. Ozon tabakasını incelten maddelere dair Montreal Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim

²³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, YKY Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000, s.407.

²⁴ Touraine, *a.g.e.*, s.408.

Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Çerçeve Sözleşmesine yönelik Kyoto Protokolü bu çabalar arasında zikredilebilir.

Söz konusu sözleşmeler; sanayileşmenin, kentleşmenin ve aşırı nüfus artışının beraberinde getirdiği bozulmanın sonuçlarına dair çözümleri içermektedir. İnsanın doğaya verdiği zararların önüne geçebilmek için sera gazı, karbondioksit ve eşdeğer gazların salınımının azaltılması; yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi; çevre dostu teknolojilerin yaygınlaştırılması; sürdürülebilir orman ve tarım yönetimleri gibi çeşitli hususlarda tedbirler alınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra gerek ulusal, gerekse yerel düzeyde; hava kirliliğinin azaltılması; su kaynaklarının temizlenmesi; toprak kirliliğinin önüne geçilmesi; öte yandan çevre düzenlemeleri, orman alanlarının genişletilmesi gibi çabalar da bulunmaktadır. Ancak görüldüğü üzere alınan tüm tedbirler doğanın daha fazla tahrip olmamasına yönelik geliştirilen mekanik önlemlerdir. Çünkü günümüzde çevre sorunları, ekonomik büyümenin istenmeyen sonuçlarından biri haline gelmiştir. Bu durum da bütün bu çabaların merkezine insanı yeniden konumlandırmıştır. Yani araç yine amacın önüne geçmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, modernizmin “bolluk ve bereket” algısı, doğanın tahrip edilmesi ve tüketilmesi noktasına ulaştığında, doğanın kazanımlarını koruma ve yaratılan hasarı onarma çabasına dönüşmüştür. Ancak tüm yaşananlara rağmen, modernizmin kıt kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurma ve dönüştürme arzusu, günümüzde sadece törpülenmiştir. Ortaya çıkan durum bize şunu göstermiştir; bir zamanlar doğanın gücü karşısında çaresiz kalarak, doğaya kendisini bile kurban eden insanoğlu, doğaya egemen olduğu zamandan bu yana onu kullanarak, bir bakıma eski bir hesabın görülmesi gibi, kendi eliyle doğayı tüketme noktasından hareket etmiştir. Kendi bindiği dalı kestiğini fark edince de, onu koruma ve onarmaya çalışmıştır. Oysa insanoğlunun kendi eliyle bozduğu, kirlettiği ve yok ettiği doğayı, yine kendi eliyle ve teknik bir çerçevede onarmaya çalışması çelişkili gibi görünmektedir. Sorunun çözümüne yönelik olarak herhangi bir felsefi altyapı oluşturulmamış, yalnızca toplum nezdinde kamuoyu oluşturulması planlanmıştır. Dolayısıyla ahlaki bir boyut üzerine, söz konusu anlaşmaların, protokollerin vb. inşa edilmemiş olması, önemli bir eksiklik noktası olarak öne çıkmaktadır.

Bu başlık altında dile getirdiğimiz ikinci tür sömürü ise ‘insanın insanı sömürmesi’dir. İnsanın sömürülmesi sonucunda ortaya çıkan toplumsal eşitsizlikler; ayrımcılığı, yoksulluğu ve güvensizliği de ortaya çıkarmıştır. Modern zamanın kimliğe vurgu yapan ideolojik örgüsü ise etnik çatışmaları, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin adeta alın yazısı haline getirmiştir. Zengin ülkeler tarafından da desteklenen (silah ve lojistik yardım gibi) bu tür çatışmaların, savaşların getirmiş olduğu çevresel tahribat ise oldukça büyüktür. Doğanın karşı karşıya kaldığı en ciddi tehlike ise ülkelerin sahip olduğu nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlardır. Öyle ki, söz konusu silahların varlığı, doğanın ve insanoğlunun neslini tehlikeye sokmaktadır. Her iki sömürü düzeni de, öncelikle insan-doğa, sonrasında ise insan-insan ilişkilerini büyük ölçüde tahrip etmiş, birlikte yaşama kültürünü zedelemiştir. İnsanoğlunun söz konusu problemleri çözme gayreti ise yine aynı şekilde evrensel yasa ve düzenlemelerle giderilmeye çalışılmıştır. Bunun en somut örneği; *Birleşmiş Milletler* gibi kurum ve kuruluşların varlığı ile *Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi* gibi yasa ve düzenlemelerdir.

Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi bir bakıma insan-insan merkezli birlikte yaşama kültürünün anayasal metni gibidir. Bu metinle birlikte insanın insanı sömürüsünün somut bir kurumu olan kölelik yasaklanmış (4. Madde); herkese yargı yolu açılmış; (8. Madde); inanç ve düşünce farklılıklarına saygı duyulması gerektiği kanunlaştırılmış ve insanlara bu düşüncelerini ifade edebilme olanağı tanınmış (18. Madde); sosyal güvenlik teminat altına alınmış; bireylerin özgürce bir araya gelmeleri teşvik edilmiş; yasal olmayan tüm otoritelere ve halkın bu otoriteler tarafından temsil edilmesine yasaklar konulmuştur (20-22. Maddeler). Yine bildirgede ekonomik anlamda da eşitsizliklerin önüne geçilmesi planlanmış; ekonomik sömürüye karşı bir tavır takınılmıştır. Birlikte yaşamının zarar görebileceği durumlarda,

özellikle insan iradesinin dışında gelişen aksaklıklar konusunda da devletler yükümlülük altına sokularak bir takım önlemler alınmaya zorlanmıştır.

Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 28. maddesi olan “herkesin bu bildirmede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır” ifadesi, insan-insan merkezli birlikte yaşama kültürünün temel ilkesi gibi durmaktadır. Bütün bunların yanında 29. maddeden itibaren bireyler, birlikte yaşamın bir gereği olarak uymak zorunda olduğu en genel ilkelerle toplum içerisinde konumlandırılmıştır. Tüm sahip olduğu haklara rağmen bireyin birlikte yaşama alanlarına zarar verecek fiillerden uzak durması bir gereklilik olarak, beynamede yer almıştır. Öngörülen tüm haklara rağmen gözetilen kaygının toplumsal huzur ve güvenlik olduğu görülmektedir. Ancak, dünya üzerinde hala yaşanmaya devam eden çatışmalar dikkate alındığında, mikro ölçekte etnik, dinsel, mezhepsel vb. çatışmaların; makro ölçekte ise medeniyetler arasındaki hoşgörüsüzlüğün gölgesinde söz konusu güvencelerin realitedeki gerçekliği tartışmalı konumundan kurtulamamaktadır.

Görüldüğü üzere temelde insanın doğa ile olan birlikteliğinin zarar görmüş yapısına işaret eden düşünürler, aynı zamanda insanın “öteki” ile olan ilişkilerinin de olumsuz bir zemine inşa edildiğini fark etmişlerdir. Bu durum da pek çok sosyal ve kültürel sorunu ortaya çıkarmıştır.²⁵ Sonuç oldukça açıktır, doğayı etkilemeye ve dönüştürmeye başladığımızda kendimizi de dönüştürmüştür.²⁶ Ancak bu dönüşüm insanoğlunun hayal ettiği bir “düzen ve ilerleme”yi beraberinde getirmemiştir. Tam tersine tükenme aşamasına gelen bir doğayı ve menfaatleri için sürekli çatışan insanı ortaya çıkarmıştır.

Kısacası küresel politikaların insan merkezli oluşturulması en temel eleştiri konumuzdur. Öte yandan idealist, ütopyik ya da realist olarak ifade edilen bir çok ekolojik paradigma (örneğin derin ekoloji, toplumsal ekoloji, mistik ekoloji, eko-feminizm ve ekososyalizm gibi) sadece akademik camia içinde sınırlı kalan tartışmalarıyla mevcut sorunların çözümüne derman olacak gibi görünmemektedir. Yani bir bakıma çevrenin korunmasına yönelik üretilen düşünsel çabalar da pratikten yoksundur. Dolayısıyla ideolojiler ve ideolojik kaygıların ön plana çıkmasından dolayı; insanın doğa ile olan birlikteliği kadar insanın insanla olan mevcut birlikteliğinin de idealize edilen birlikte yaşama kültürüne zarar verdiği açıktır. Bu doğrultuda insan-doğa ilişkisi merkezinde küresel politikaların geliştirilmesi ve mevcut paradigmalardan uygulanabilirliği noktasında gerekli tartışmaların yapılması bir ihtiyaç halini almaktadır.

5. İnsan-Doğa Temelli Birlikte Yaşama Kültürünün Yeniden İnşasının İmkânı

Şüphe yok ki, doğanın kendine özgü bir koruma ve denge mekanizması vardır. Ancak bu çok uzun yıllara mal olmaktadır ki, doğanın kendisini onarma hızı, kirlenme hızına yetişememektedir. Bu nedenle doğanın bir meta veya bir nesne olarak görülmesinin önüne geçilmesi için insanoğlunun atması gereken çok ciddi adımlar bulunmaktadır. Doğayla iç içe yaşadığımız farkına vararak, doğayı kendisiyle yaşanılacak bir bütün olarak görmek ve benmerkezci bakışları bir kenara bırakarak, birlikte yaşam için gerekli düzenlemeleri oluşturmak gerekmektedir.²⁷ Bu nedenle günümüzün birçok düşünürü, “ekolojik toplum” kavramı üzerinde durmaktadır. Bu noktada vurgulanan, farklı kültürlerin birlikte yaşama formülleri kadar, insanın doğa ile birlikte yaşama formülleri üzerinde de durulması gerekliliğidir.

²⁵ Selim Kılıç, “Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12) 2006/2, s. 115.

²⁶ Kemal Görmez, *Çevre Sorunları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 31.

²⁷ Kılıç, *a.g.e.*, s. 119.

Kadim zamanların doğa algısının yeniden inşası günümüz koşullarında ne kadar geçerli olabilir, bilinmez. Ancak insanoğlunun birlikte yaşama kültürünü hem insan-doğa, hem de insan-insan diyalektiğinde yeniden kurgulaması gerekmektedir. Gelineen noktadan bakıldığında bunun bir ihtiyaç değil, zorunluluk olduğunu söylemek makul bir öngörüdür.

Genel geçer bir tespitle, korku sebebiyle kutsallaştırılan arkaik toplumlardaki doğaya bakış açısının, günümüzdeki doğaya duyulan hayranlıkla birleşmesi gerekliliği belirtilebilir. Eski çağlardaki insanların doğa karşısındaki korkuları nasıl din ve toplum kuralları haline geldiyse, modern zamanlarda da aynı duyguların birer toplumsal kabule dönüşen sonuçlarının olması beklenebilir.²⁸ Ancak söz konusu durumun çözümü bu kadar basit de değildir. Çünkü birçok düşünürün belirttiği doğanın nesne konumundan kurtularak, özne durumuna getirilmesi gerekliliğinin hangi noktalar üzerinden oluşturulabileceği konusu oldukça muğlaktır.²⁹

Şurası açıktır ki, doğa ve insan arasındaki ayırım, sürdürülebilir görünmemektedir. Bir zamanlar doğa, insanlar tarafından, zenginliği paylaşılacak, bitmek tükenmek bilmeyen bir kaynak olarak algılandı ve algılanmaya da devam edilmektedir. Ancak şu durumda artan riskler de insanlar tarafından aynı iştahla ve istekle paylaşılabilir. Yukarıda da görüldüğü üzere mevcut yasa ve düzenlemeler, problemlerin çözümü noktasında kısır kalmaktadır. Hatta mevcut problemlerin çözümü yerine, yeni problematik alanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yazının başından beridir belirtilmiş olan birlikte yaşama kültürünün yeniden oluşturulması gerekliliği ve bu zorunluluğun insan-doğa diyalektiği noktasında kurgulanması söylemi bu noktada önem kazanmaktadır. İnsan-doğa ilişkisinin kültürel bir olgu olarak değerlendirilmesi ve sosyolojik yapılara örnek alınması, doğanın sahip olduğu “mekân” işlevine yapılan bir vurgudur. Birlikte yaşama imkânı sunan bir mekân olarak doğa, zorunlu olarak insan-insan ilişkisinin ontik zeminini oluşturmaktadır. Bu da doğayı hem kutsallaştıran, hem de metalaştıran bir bakış açısını ortaya çıkarmaktadır.

Fritjof Capra'nın Carolyn Merchant'dan aktardığı şu ifadeler, doğaya karşı hangi duygularımızı kaybettiğimizi açıkça ortaya koymaktadır: “Canlı bir organizma ve besleyip büyüten tarzındaki yeryüzü imgesi (eskiden) insanların eylemlerini sınırlayan kültürel bir kısıtlama olarak iş görmüştü. Bir insan, nasıl seve seve annesini katletmez, altın çıkarmak için onun bağırsaklarını deşmez ya da onun bedenini kötürüm etmezse... Canlı ve duygulu bir halde tasavvur edilen yeryüzüne karşıda tahrip edici eylemler icra etmek insanın ahlaki davranışının bir ihlali olarak görülürdü.”³⁰ Bu noktada insan-doğa diyalektiğinin yönü ve derecesini belirleyebilecek yeni bir “ahlaka” ihtiyaç vardır. İnanç ile ahlakın bir sentezi olması gereken bu ahlaki yapı, ilk ve ortaçağlar boyunca hüküm süren paradigmaları da göz önüne alarak “ekolojik davranışa yol açan bir değer sistemi”³¹ olarak modern çağda yeniden güncellenmelidir. Ahlakın sonuçlarının en iyi gözlemlendiği alan şüphesiz sosyal yaşamdır. Fakat ahlakın en önemli etkisi, bireysel sınırlar içerisinde cereyan eder. Ahlak duygusunun etkin olabilmesi için öncelikle vicdanlarda hüküm sürmesi ve benimsenmesi beklenir. Ahlakın sosyal dinamiklerinin oluşabilmesi ise ikinci önemli safhadır. Yani içselleştirme ve nesnelleştirme süreci ahlakın temelini oluşturmaktadır.

Bireysel vicdanlarda oluşan dejenerasyonun toplumsal yapıdaki etkisi çoğu zaman yıkıcı boyutlara ulaşabilme potansiyelini taşımaktadır. Zira ağaca, yeşile ve dolayısıyla doğaya karşı hassasiyetin dikkate alınmadığı bir ahlaki yapıda, doğal düzenin devamı göz ardı edilebilir. Çünkü bu durumda doğaya karşı girilen yıkım vicdanlarda herhangi bir rahatsızlığa sebep olmayacaktır. Doğaya karşı girilen yıkım süreci de, böyle bir ahlaki yapının hüküm sürdüğü toplumlarda çoğu zaman önlenemez boyutlara ulaşacak ve yıkımın

²⁸ Kılıç, a.g.e., s.111.

²⁹ Hasan Yaylı ve Vasfiye Çelik, “Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26/2011, ss.373-376.

³⁰ Carolyn Merchant, *The Dead of Natura*, Aktaran: Capra, a.g.e., s.62.

³¹ Capra, a.g.e., s.61.

dinamikleri çıkarlar ve temel insani önlenemez dürtüler ekseninde vahşice gerçekleşecektir. Böyle bir hal içerisinde ihtiyaç duyulan şey, doğayı da dikkate alan bir ahlaki bakış açısını oluşturabilmektir.

İnsana göre düzenlenmiş ahlaki yapıların en büyük eksikliği, daha yaşanılır bir dünya özelemlerinin yine insan için istenen bir amaç olarak kesinleşmiş bulunmasıdır. Her şeyin yolunda gittiği bir doğal işleyiş, yine insani bir takım istekler doğrultusunda kurgulanmaktadır. Öyle ki, derin ekoloji tartışmalarının dışında, doğanın yalnızca kendisinden dolayı değerli olduğu unutulmuş vaziyettir.³² Doğanın kendisinin değere kaynaklık etmesi, “yaratılan” konumuna indirgendiğinde nispeten insani merkezden tanrısal bir zemine çekilmektedir. Fakat bu durumda küresel bir kabule nasıl ulaşılabileceği de ayrı bir problem olarak belirmektedir.

Bütün dinlerin ve inanç sistemlerinin üzerinde uzlaşabileceği evrensel bir doğa hakları beyannamesi de şimdilik bir hayalden öteye gitme imkânına sahip görünmemektedir. Her zaman tartışmalı bir konumda olan Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’nden sonra evrensel bir doğa bildirgesinin ortaya konulması ise toplumların ve bireylerin çıkarlarına takılmaktadır. Ahlakın, yalnızca insan için istenen bir şey olduğu düşünülürken, doğa adına evrensel bir çaba olarak görülebilecek çeşitli uluslararası ölçekteki çevre sözleşmelerinin, protokollerin, yasaların vb. en büyük eksikliğinin ahlaki duygu yoksunluğu olduğu da açıktır. Bu tehlikeli durum içerisinde doğa temelli bir ahlak, Heidegger’in deyişiyle “çare” olarak durmaktadır. “Tehlikenin olduğu yerde çare de büyümektedir” diyen Friedrich Hölderlin’in bu cesaretlendirici cümlesi, doğanın içinde bulunduğu çıkmaz içerisinde yeni bir ivmeye dönüşme gücüne sahiptir. Doğanın krizi ve içinde bulunduğu çıkmazın yeni başlangıçlara insanı sevk etmesi umulmaktadır.³³

Sonuç

Bir zamanlar milliyetçilik politikaları farklı olan her şeyin altını çizerek “biz” ve “öteki” ayrımını ortaya çıkarmıştı. 1960’lı yıllardan bu yana postmodernizm tartışmaları içinde sıklıkla vurgulanan “çok kültürlülük” kavramı ise mikro milliyetçiliklerin ortaya çıkmasına neden oldu ve toplumsal yaşantıda yabancılaşma gibi yeni bir toplumsal sorun olarak kimlik bunalımını ortaya çıkardı. Bugün “kozmpolitanizm” kavramıyla aşılacak istenen söz konusu durum, hem milliyetçilik politikaları ile ötekileştirilen bireyleri veya grupları, hem de “çok kültürlülük” tartışmaları içinde marjinalleştirilen bireyleri veya grupları yeniden kazanılmasıdır. Bireyleri dinsel, etnik veya ideolojik farklılıklarıyla değil, evrensel değerlere sahip olmalarıyla daha iyi bir düzenin oluşturabileceğini düşünen kimi akademisyenler, tarihin acılarını göz ardı etmektedirler. Bu öyle bir tarihtir ki, bugünkü gelinen noktada doğanın ve dolayısıyla insanoğlunun yok olma tehlikesi ülkelerin en önemli problemleri arasında yer almaktadır. Doğayı sömüren, kirleten, yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmasına neden olan insanın, tekrar doğayla barışması, doğayla kucaklaşması bir bakıma doğayı tekrar kutsallaştırması gerekliliği, günümüzde daha da önem kazanmıştır. İnsan-doğa diyalektiği üzerine inşa edilecek bir dünyanın, birlikte yaşama kültürü üzerine bu bakımdan katkısı da büyük olacaktır. Gittikçe azalan yer altı kaynakları, kirlenen, bozulan doğa bireysel çıkarları ilerleyen yıllarda daha da ön plana çıkartacak, birlikte yaşama kültürü üzerine söylenen her şeyi, bu uğurda yapılan her çabayı boşa çıkaracaktır.

Zamanımızın düzenine karşı eleştirel bir bakış açısına sahip olmak, mutlak anlamda kapitalizmin sorgulanması olmayabilir. Ancak kapitalizmin de yaratmış olduğu, pragmatizmi, bireyciliği, hazcılığı vb. şeyleri de göz ardı edemeyiz. Bu yüzden günümüzde Samuel

³² Josephy R. Des Jardins, Çevre Etiği, Çev. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 405.

³³ “Was das Gefahr ist, wachts das Rettende auch-Tehlikenin olduğu yerde, Koruyucu güç de serpilip gelişir.” Bkz. Martin Heidegger, *Teknik ve Dönüş*, Çev. Necati Aça, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.36, 44, 52. Ayrıca Bkz. Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, a.g.e., s.73, 80.

Huntington'ın “medeniyetler çatışması” veya Francis Fukuyama'nın “tarihin sonu” tezlerini haklı çıkartabilecek kanıtların, ilerleyen zamanlarda ortaya çıkmaması için bugün hiçbir geçerli kanıtımız bulunmamaktadır. Doğanın başkaldırısı üzerine temellenen bir algıdan ziyade, insan-doğa diyalektiğinin tekrar sağlanıp, doğaya ve dolayısıyla doğanın bir parçası olan insana gereken değerin verilip, sosyal adaletin, eşitliğin ve özgürlüğün adına yapılan her şeyin yeniden anlamlı kılınabilmesi, her şeyden önce doğayla birlikte yaşama kültürünün oluşmasıyla mümkün olabilecektir.

Francis Bacon “*Denemeler*” adlı eserinde şöyle der: “...zaman zorunlu olarak her şeyi kötüye dönüştürür, insan bilgeliği ile kavrayışı da iyiye yönelmişse, ne olacak bu gidişin sonu? ...Yeni olan her şey beklenmeden gelir, kiminin yararına, kiminin de zararına işler.”³⁴ Bir zamanlar doğaya egemen olma hırsı, insanlığa vaat edilmiş en büyük umuttu, bugün zaman aleyhimize işleyerek, insanlığın zararına işleyen bir süreci ortaya çıkardı. Doğruyu, iyiyi, güzeli bulma insanoglunun hep istediği ancak bir türlü elde edemediği gerçeklerdir. Şimdi tekrar doğayla iç içe olan bir insanın kendi özüne dönme ve kendi doğasını keşfetme zamanıdır. Yoksa yeryüzünde uğruna ölebileceğimiz ne bir din, ne bir ideoloji, ne de bir millet kalabilecektir.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. ve Horkheimer, Max; *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Bacon, Francis; *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas; *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Berger, Peter L.; *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.
- Capra, Fritjof; *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. M. Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- Coşkun, Eser; *Düş Zamanı- En Eski Doğa ve Evren Anlayışı*, Pera Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Ferro, Marc; *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Giddens, Anthony; *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- Görmez, Kemal; *Çevre Sorunları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Heidegger, Martin; *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998.
- Heidegger, Martin; *Teknik ve Dönüş*, Çev. Necati Aça, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Horkheimer, Max; *Akıl Tutulması*, Çev. Orhan Koçak, Metin Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2005.
- Horkheimer, Max; *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*” Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Des Jardins, Josephy R.; *Çevre Etiği*, Çev. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

³⁴ Francis Bacon, *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s.134-135.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 51

Eylül – Ekim 2015

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Kılıç, Selim; “Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12) 2006/2, ss. 108-127.

Şatır, Sabri; *Başlangıçta Bilgisizlik ve Korku Vardı*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Sombart, Werner; *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

Thomson, George; *İnsanın Özü*, Çev. Celal Üster, Payel Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 1998.

Touraine, Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, YKY Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000.

Yaylı, Hasan ve Çelik, Vasfiye; “Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26/2011, ss.369-377.

Weber, Max; *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.